

Archivariorum historicorumque magistra

Dr. Rani Boobally

Archivarium historicorumque magistra

Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő
70. születésnapjára

SZERKESZTETTE

Kádár Zsófia
Lakatos Bálint
Zarnóczki Áron

Magyar Levéltárosok Egyesülete
Budapest, 2013

A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 13.

A kötet az NKA támogatásával jelent meg.

A kötet kereskedelmi forgalomban nem kapható.

Az ünnepelt fényképét Várhelyi Klára (Róma) készítette.
A kötetben szereplő térképeket Nagy Béla (MTA BTK TTI) rajzolta.
A borító és a tördelés Abinéri Gábor munkája.

A borítón a közölt tanulmányokhoz tartozó képek részletei láthatók.

ISBN 978-963-87475-3-2

© A tanulmányok szerzői, 2013

Fotó © Várhelyi Klára, 2013

Szerkesztés © Kádár Zsófia, Lakatos Bálint, Zarnóczki Áron, 2013

Képmelléklet © a tanulmányok szerzői, 2013

Kiadja a Magyar Levéltárosok Egyesülete

www.leveltaros.hu

Felelős kiadó: Tyekvicska Árpád, elnök és Décsey Sándor, titkár

A nyomdai munkálatokat a Kódex Könyvgyártó Kft. végezte.

Felelős vezető: Marosi Attila

Minden jog fenntartva.

Printed in Hungary

Tartalom

Köszöntő (KENYERES ISTVÁN)	11
Tabula gratulatoria	15
Előszó (KÁDÁR ZSÓFIA, LAKATOS BÁLINT, ZARNÓCZKI ÁRON)	19
Rövidítésjegyzék	21
I. TÖRTÉNETI FÖLDRAJZ, TÖRTÉNETI TOPOGRÁFIA, TÉRKÉPHASZNÁLAT	
BOLLÓK ÁDÁM: Magángondolatok temető, település és településtörté- net viszonyáról a 10–11. századi Kárpát-medencében	25
<i>Private Thoughts on the Relation between Cemetery, Settlement and Settlement History of Carpathian Basin in 10–11th centuries</i>	69
CSUKOVITS ENIKŐ: Magyarország helye Kelet-Európában. A <i>Descriptio Europae Orientalis</i> országleírásai	71
<i>The Place of Hungary in Eastern Europe. The Country Descriptions of the Descriptio Europae Orientalis</i>	82
TÓTH KRISZTINA: Tata és környéke településeinek történeti földrajza a 14. században	83
<i>Historical Topography of Tata and Its Region in the 14th Century</i>	101
LAKATOS BÁLINT: Lázár deák <i>Tabula Hungariae</i> -jának (1528) helyrajza és a késő középkori úthálózat	103
<i>Settlements on Lazarus' Tabula Hungariae (1528) and Late Medieval Road Network</i>	128

TRINGLI ISTVÁN: Oremus. Egy hegyaljai dűlőnév jelentése	129
<i>Oremus. Bezeichnung eines Flurnamens aus der Hegyalja Region</i>	142
TÓTH GERGELY: Meddig terjed Magyarország? Történelmi jogok és politikai realitások küzdelme Bél Mátyás <i>Notitiájában</i>	143
<i>What's the Extent of Hungary? Conflict of Historical Rights and Political Realities in Mátyás Bél's Notitia</i>	163
KULCSÁR KRISZTINA: Landgraf Ádám gondolatai a magyarországi utak javításáról	165
<i>Adam Landgrafs Gedanken über die Verbesserung der Post-Straßen und anderer Hauptweege im Königreich Ungarn</i>	188
REISZ T. CSABA: Külföldi mérnökök a magyarországi kataszteri felméréseknél	189
<i>Foreign Surveyors at the Cadastral Surveys in Hungary</i>	215
TÖRÖK ENIKŐ: Néhány kataszteri irattípus	217
<i>Einige Katastralunterlagen</i>	235
BERTÉNYI IVÁN: A Badacsony-hegy fontosabb helynevei a 20. században	237
<i>Wichtigere Ortsnamen des Berges Badacsony im 20. Jahrhundert</i>	242
 II. FORRÁSKIADÁS ÉS TÖRTÉNELEM	
BESSENYEI JÓZSEF: <i>Litterae ad Cameram exaratae</i> . A Magyar Kamarához intézett levelek, különös tekintettel a magyar nyelvűekre	245
<i>Litterae ad Cameram exaratae. An die Ungarische Kammer geschriebene Briefe mit besonderer Rücksicht auf Briefe in ungarischer Sprache</i>	255
TUSOR PÉTER: Pázmány pápai bullái és palliuma. (Adatok az esztergomi érseki szék 1616. évi római konzisztoriális betöltéséhez)	257
<i>Die päpstlichen Bullen und das Pallium von Péter Pázmány, Erzbischof zu Gran (1616)</i>	275

FAZEKAS ISTVÁN: Homonnai Drugeth III. György (1583–1620) familiárisainak jegyzéke 1622-ből. Adalék Tállyai Pál pályájához	277
<i>Die Liste der Familiaren von György III. Drugeth von Homonna (1583–1620) aus dem Jahre 1622. Ein Beitrag zur Laufbahn von Pál Tállyai, Übersetzer der Historiarum de rebus Ungaricis libri</i>	292
KÁDÁR ZSÓFIA: Dallos Miklós győri püspök életútja és végrendelete (1630)	293
<i>Life Career and Testament (1630) of Miklós Dallos Bishop of Győr</i>	327
KALMÁR JÁNOS: A horvát végvidékre vonatkozó tervezet az 1670-es évekből	329
<i>Ein das kroatische Grenzgebiet betreffender Vorschlag aus den 1670-er Jahren</i>	343
 III. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETI SEGÉDTUDOMÁNYOK	
NAGY BALÁZS: Luxemburgi IV. Károly önéletrajza: szövegtani és forráskritikai megközelítések	347
<i>Autobiography of Charles IV of Luxemburg: Textual and Source Critical Approaches</i>	357
E. KOVÁCS PÉTER: Zsigmond király itáliai itineráriuma (1412–1414 és 1431–1433)	359
<i>Itinerary of King Sigismund of Luxembourg in Italy (1412–1414 and 1431–1433)</i>	389
KÖRMENDI TAMÁS: Dalmácia címere a középkori magyar királyok heraldikai reprezentációjában	391
<i>The Coats of Arms of Dalmatia as a Part of the Heraldic Representation of the Hungarian Kings in the Middle Ages</i>	408
PÁLFFY GÉZA: Rendkívüli források a horvát nemzeti szimbólumok történetéhez. Horvátország zászlajának legkorábbi ábrázolásai a 16–17. századból	409
<i>Extraordinary Sources for the History of Croatian National Symbols. The Earliest Portrayals of the Flags of Croatia from the 16th and 17th Centuries</i>	432

DRASKÓCZY ISTVÁN: Henri Pirenne (1862–1935) magyarországi recepciója az 1894 és 1945 közötti időszakban	433
<i>Die Rezeption von Henri Pirenne in Ungarn zwischen 1894–1945</i>	451

IV. INTÉZMÉNY- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNET

ZSOLDOS ATTILA: Üres honor	455
<i>Empty honor</i>	476

LACZLAVIK GYÖRGY: Várday Pál esztergomi érsek egyházfői tevékenységének vázlatja	479
<i>An Outline of the Activity of Pál Várday, Archbishop of Esztergom</i>	500

SZÖGI LÁSZLÓ: Hanyatlás és átalakulás. A magyarországi peregrináció Mohácstól a 16. század végéig	501
<i>Decline and Change. Hungarian Peregrination from the Battle of Mohács to the End of the 16th Century</i>	520

MOLNÁR ANTAL: A horvát–szlavón rendiség és az oszmán Szlavónia	521
<i>The Croatian–Slavonian Estate System and Ottoman Slavonia</i>	538

DOMINKOVITS PÉTER: Szolgabírák és járásaik Sopron vármegyében, a 16/17. század fordulóján	541
<i>Stuhlrichter und ihre Bezirke im Komitat Sopron/Ödenburg zur Wende des 16./17. Jahrhundert</i>	564

KENYERES ISTVÁN: A félharmincad 1635–1638-ban	567
<i>Der Halbdreißigstzoll, 1635–1638</i>	591

OBORNI TERÉZ – NAGY BÉLA: A hadviselés alól felmentett székely települések a 17. században	593
<i>Szekler Settlements Released from the Military Services in the 17th Century</i>	610

OROSS ANDRÁS: A magyarországi kamarák területi illetékessége a 17–18. század fordulóján	611
<i>Die für Ungarn zuständigen Kammern an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert</i>	628
MIHALIK BÉLA VILMOS: Egyházi adatok a Jászságról Heinrich von Kageneck német lovagrendi komtur 1703. évi vizitációs jelentésében	629
<i>Ecclesiastical Data about Jazygia in the Visitation Report of Heinrich von Kageneck, Landkomtur of the Teutonic Order in 1703</i>	644
GÉRA ELEONÓRA: Don Thomaso Raspassani, a vízivárosi „magyar” vikárius leleplezése	645
<i>Die Enthüllung von Don Thomaso Raspassani, dem „ungarischen” Vikar von Wasserstadt Ofen (Buda)</i>	671
TUZA CSILLA: A céhes intézmény kereteinek bomlása: az 1761-es cégrendelet előzményei	673
<i>Die Auflösung der Rahmen der Zunftinstitution: die Prämissen der Zunftregelung 1761</i>	688
BORSODI CSABA: A herceg Esterházy-hitbizomány kismartoni uradalmának tisztviselői, alkalmazottai, szolgái 1770–1780 között	689
<i>The Officials, Personnel and Servants of the Eistenstadt/Kismarton Estate of the Prince Esterházy Entail (1770–1780)</i>	704
Bak Borbála munkásságának bibliográfiája (1961–2013) (összeállította: LAKATOS BÁLINT)	707
MELLÉKLET (képmelléklet Dominkovits Péter, Körmendi Tamás, Pálffy Géza és Török Enikő tanulmányaihoz)	I–XVI

Rövidítésjegyzék*

Levéltári és kéziratári források

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)
DL	Q szekció: Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár. – <i>Diplomatikai Levéltár. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.</i> Szerk. Rácz György. Internetes kiadás (DL–DF 5.1), 2010.
DF	Q szekció: Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Fénygyűjtemény. – <i>Diplomatikai Fényképtár. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.</i> Szerk. Rácz György. Internetes kiadás (DL–DF 5.1), 2010.
MTAKK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (Budapest), Kézirattár
OSZKK	Országos Széchényi Könyvtár (Budapest), Kézirattár
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek (Wien), Handschriftensammlung
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv (Wien)
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
HKA	Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv
HFU	Hoffinanz Ungarn

---

* A rövidítésjegyzékben azokat a levéltári és kéziratári forrásokat, szakirodalmi tételeket és intézményneveket tüntettük fel, amelyeket több szerző is használt. Ezért a lábjegyzetekben és a tanulmányok végi bibliográfiákban csak a rövidítésüket tüntetjük fel, feloldásuk itt található.

Szakirodalom

- BAK 1997a BAK Borbála: *Magyarország történeti topográfiája. A honfoglalástól 1950-ig*. Budapest, 1997 (História könyvtár. Monográfiák 9/1.).
- BAK 1997b BAK Borbála: A koronaórség fizetlensége. Thurzó Szaniszló nádor 1624. évi Zágráb szabad királyi városhoz küldött levele. In: *Miscellanea fontium historiae Europiae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*. Szerk. KALMÁR János. Budapest, 1997, 89–106.
- CIH I–IV *Corpus juris Hungarici. Magyar törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás. [I.] 1000–1526. évi törvényczikkek. [II.] 1526–1608. évi törvényczikkek. [III.] 1608–1657. évi törvényczikkek. [IV.] 1657–1740. évi törvényczikkek*. Szerk. KOLOSVÁRI Sándor, ÓVÁRI Kelemen. Jegyz. NAGY Gyula, MÁRKUS Dezső. Budapest, 1899–1900.
- ENGEL 2002 ENGEL PÁL: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. CD-ROM. Térinformatika: KOLLÁNYI László, SALLAY Ágnes. Budapest, 2002.
- ÚMÉL I–VI *Új Magyar Életrajzi Lexikon*. I–VI. köt. Főszerk. MARKÓ László. Budapest, 2001–2007.

Intézmények

- ELTE BTK Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (Budapest)
- MTA BTK TTI Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete (Budapest)
- OSZK Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)

BESSENYEI JÓZSEF

Litterae ad Cameram exaratae.

A Magyar Kamarához intézett levelek,
különös tekintettel a magyar nyelvűekre*

Úgy vélem, mielőtt a dolgozat tárgyának kifejtésébe fognék, röviden tisztáznom kell az abban használt legfontosabb fogalmakat. A *litterae* szó általában iratot jelent,¹ a mai szaknyelvben az elküldött levél neve a *missilis*.² A címben jelzett állag, a *Litterae ad cameram exaratae* megnevezésének aktuális magyar fordítása, „a kamarához címzett iratok” nem pontos, hiszen a Magyar Kamarának címzett, és oda el is küldött leveleket tartalmaz. Ezeket a 16. századi kortársak is a „levél” megnevezéssel illették, a *missilis* szó csak a 16. század végétől nyert polgárjogot, és a kamarai szóhasználatban sem ekkor, sem később nem használták. A *litterae* szó egyébként csak a 18. században került az állag nevébe – a kamarai tisztviselő, aki odaírta, nem volt különösképpen fogékony a terminológiai kérdések iránt.

A megnevezés vonzóan sokféle tartalmú anyagot rejt, ami nem csoda, ha a Magyar Kamara, a magyar közigazgatás eme legfontosabb szerve, az 1528-ban Budán felállított, majd a török elől Pozsonyba menekült és ott 1531-ben újjászervezett intézmény hatáskörét tekintjük. Megkísérlem elősorolni, mi is tartozott ide. Az összes királyi jövedelem kezelése és fel-

---

* Jelen dolgozat eredetileg a *Szolgálatomat írom kegyelmednek. Misszilis és fiktív levelek, naplók, emlékkönyvek, dedikációk és alkalmi feljegyzések a régi magyar irodalomban* című konferencián hangzott el Körmenten, 2010. május 28-án, rövidebb formában.

¹ Az oklevél valamilyen jogi jelentőségű tényről nyilváníti ki, a tárgyú szolgáló jogi ténynek bizonyosságául szolgál, a szabály vagy szokás által meghatározott belső és külső formák között állították ki. Nem oklevelek a nem jogbiztosító és gyakran nem is jogi természetű közleményeket tartalmazó levelek, így a *missilisek* sem. SZENTPÉTERY 1930, 3.

² SZENTPÉTERY 1930, 243. A *missilis* levélnek jogérvénye nem volt, de pecséttel ellátva és az oklevelekkel sokban egyező formák között állították ki. A szó első előfordulása, 1583-ból: EMSZT IX. 294.

használása, tehát az úgynevezett regálék: a bányajövedelmek, a sómonopólium, azaz a sóbányászat és a sóértékesítés, a pénzverés, a vámjövedelmek és azok legfontosabbika, a harmincad és annak igazgatása,³ a királyi uradalmak, az adók, ideértve nemcsak a hadiadót, de a városok adóját is. Továbbá a kamara foglalta le és kezelte a kincstárra háramlott birtokokat, gondoskodott a végvárok ellátásáról.⁴ Sokféle ügyben lehetett tehát a kamarához fordulni, és ezzel a lehetőséggel sokan éltek is. Sajnos a kamara megszervezését követő – úgy vélem, legizgalmasabb – évekből viszonylag kevés levél érte túl a múltó időt és azok is egyenetlen eloszlásban, amint ez az alábbi táblázatból is kitűnik.⁵

1. táblázat. A Magyar Kamarához címzett levelek száma és nyelvi megoszlása (1529–1554)

év	összes (db)	latin (db)	német (db)	magyar (db)	év	összes (db)	latin (db)	német (db)	magyar (db)
1529	1	1	0	0	1542	11	11	0	0
1530	0	0	0	0	1543	3	3	0	0
1531	28	16	12	0	1544	1	1	0	0
1532	43	37	6	0	1545	4	4	0	0
1533	29	29	0	0	1546	41	40	0	1
1534	92	87	5	0	1547	20	19	0	1
1535	2	1	1	0	1548	56	56	0	0
1536	168	126	42	0	1549	94	89	1	4
1537	0	0	0	0	1550	54	52	2	0
1538	14	14	0	0	1551	148	143	1	4
1539	10	10	0	0	1552	143	132	0	11
1540	10	9	1	0	1553	171	159	3	9
1541	4	4	0	0	1554	92	90	0	2

³ Lásd a kötetben Kenyeres István tanulmányát! (A szerk.)

⁴ A Magyar Kamara hatásköréről NAGY-F. KISS 1995, 7–16. Az előzményekről lásd Középkori leveleink.

⁵ Tanulságos párhuzam az erdélyi Beszterce város levéltárban őrzött iratok mennyiségi és nyelvi megoszlását (1203–1570) bemutató táblázat: BERGER 1986, I. XX, 1. tábla.

Az 1554. év végéig mindösszesen 1239 levél maradt ránk. A levelek döntő többsége latinul íródott, töredékük németül. Az 1239 darabból német nyelvű 89, magyar nyelvű 32. A német nyelvűek száma és aránya a század közepétől csökken, a magyar nyelvűeké 1563-ig stagnál, évenként 1-3 darab, azután nő, 1564-ben például számuk már 17. Mivel nyilvánvaló dolognak számított, hogy a kamarához írott levélnek latin nyelven kellett készülnie, hiszen az írástudás jobbára a latintudással egyezett meg, felmerül a kérdés, hogy egyáltalán miért születhettek levelek a hazai írásbeliségben peremhelyzetű német és a 16. század elején még írásbelileg éppen csak „bevette” való, de mindenképpen kisebb írásbeli preszízssú magyar nyelven is.

Csupán részleges magyarázattal szolgálhatok, amelyhez tudnunk kell, hogy a Magyar Kamara megszervezésekor már működött – 1527. január 1-től – a bécsi központi kormányzervek egyikeként az uralkodó alatt az Udvari Kamara. Sokan a Magyar Kamarát megkerülve közvetlenül az Udvari Kamarához fordultak, és mivel a két intézmény hatáskörét nem tisztázták egyértelműen, így az sok esetben összemosódott. Mindkét intézmény foglalkozott például a török elleni védelemmel vagy a végvárak ellátásával⁶ (sőt, ez mint a hadügy része a bécsi Udvari Haditanács illetékességi körébe is beletartozott).⁷ Akik az Udvari Kamarához fordultak, azokban talán nem is tudatosodott minden esetben, hogy a Magyar Kamarával egy új, formálisan független intézmény alakult, és mivel az Udvari Kamara hivatali nyelve a német volt, érthető, ha sokan ezt választották. Miután azonban lassanként ismertté és elfogadottá vált az új intézmény, a latinnal szemben a német nyelv használata visszaszorult.

A Magyar Kamaránál 1546-tól találkozunk a magyar nyelv használatával. Bár a gyengén induló első évek után, mint említettem, a magyarul íródott levelek száma nőtt, a legkiemelkedőbb évben, 1564-ben is csak 17 darab maradt fenn. (Ez összesen a 120 levél nagyjából 14 %-a). Ennek fő oka természetesen, hogy az ekkoriban még mindig inkább csak a magánírásbeliségben használt magyar nyelvnek nem volt olyan magas presztízse,

⁶ ÖStA, HKA, NÖK Proth. 1532., nr. 3. 1532. jan. 13. Az Alsó-ausztriai Kamara visszautalja Wayda György és Oláh Péter huszároknak az elmaradt zsold kiadása iránti kérelmét a Magyar Kamarához. Német nyelvű.

⁷ MNL OL E 41, 1532, nr. 1. 1532. jan. 9. A Bécsi Udvari Haditanács a király rendeletére hivatkozva közli a Magyar Kamarával, hogy az Esztergom várbeli spanyol zsoldosok fizetését a Magyar Kamarának saját forrásaiból kell megoldania. Egyben kéri, hogy a spanyolokat kérvényeikkel és küldöttségeikkel a jövőben ne utasítsák a Haditanácshoz. Német nyelvű.

mint a latinoknak.⁸ Úgy tűnik, a magyart többnyire csak szükség esetén, jobb híján használták. Ezt Szentpéteri János megejtő őszinteséggel le is írja, amikor 1551. augusztus 15-én, Likaváról keltezett levelében így mentegeti magát (modern átírásban):⁹ „...*ti kegyelmetek megbocsássa énnekem hogy ilyen parasztul írtam ti kegyelmeteknek, miért hogy mastan deákom hon nincsen, nem lehte egyéb benne, hanem enmagamnak kellett írnom, amint tudám, jóllehet, ha deákom ithon vóna is, tótul tudna levelet.*”¹⁰ Szentpéterit nemcsak deákja távolléte bántotta. Három nappal későbbi levelében, miután mentegette magát a várban felhalmozott bor mennyiségének csökkenése miatt, bevallotta, „*hogy megjövék Ujvárról, sert ivám, oly igen megbetegettem, hogy egy hétik sem ehetem sem alhatom, azután fogva azt sem merem innom, hanem vizek igen jó vagyon.*”¹¹

Azt a lehetőséget sem zárhatjuk ki, hogy a latinul nem tudó levélíró nem kívánta deákra bízni bizalmas mondandóját, inkább ő maga, saját kezével vetette papírra közlendőjét. Létezhetnek anyagi okok is: az illető levélírónak nem volt deákja, vagy nem tudott senkit sem megfizetni a levél megírására.

A magyar nyelv használatának további lehetséges oka, hogy az egy-egy szakmához tartozó magyar szavak, fogalmak latin megfelelőjét nehéz lehetett megtalálni. Tudjuk, hogy minden szakmának megvolt az anyanyelvi terminológiája, és azt a deákok elvileg pontosan ismerték és helyesen alkalmazták. De nem mindig tudhattak ők sem mindent. Kristán Balázs murányi tisztartó latin nyelvű levelében Eger várának újjáépítéséhez anyagokat, felszereléseket és jobbágyi munkaerőt kér, a levél mellékletében pedig felsorolja az egri vár rendelkezésére bocsátandó anyagokat. Ez a jegyzék magyarul íródott. Valóban nehéz lehetett volna kapásból, szószedet hiányában lefordítani a „zsindelyvas”, „zsindelyszög”, „lécszög”, „csákányokra való rúdléc” szavakat.¹² (Nem beszélve arról, hogy adott esetben a címzett számára is egyértelműbb volt ezeket magyarul megadni.)

A magyar nyelvű kamarai levelek felépítése természetesen meg-egyez a latinul írottakéval. Különösen a leginkább hivatalosnak tekintett részeké, így a címzésé a levél külzetén, az üdvözlés és a dátum esetében.

⁸ Ennek középkor végi előzményeire legújabbán lásd SOLYMOSSI 2011.

⁹ Az átírási elvekhez lásd az ünnepelt által összeállított forráskiadási ajánlást: BAK 2000.

¹⁰ MNL OL E 41, 1551. nr. 49.

¹¹ MNL OL E 41, 1551. nr. 52. 1551. aug. 18., Likava.

¹² MNL OL E 41, 1553. nr. 54. 1553. ápr. 3., Murány. Kristán Balázs murányi tisztartó levele.

Ezekben ugyanis súlyos hibának számított a tévedés. A leveleken belül már többször is találkozhatunk szépen, kereken megfogalmazott magyar formulákkal. Pozsgay Mártonné így üdvözli a kamaraelnököt:¹³ „*Szolgálatomat ajánlom nagyságodnak mint bizodalmas uramnak. Istennek hála mi mostan jó egészségbe vagyunk, mellyet kívánnánk kegyelmed felől is hallanunk.*” – Megjegyzendő, hogy ez nem a latin formula szolgálai tükörfordítása, abban ugyanis a levélíró szolgálatát ajánlja, míg magyar nyelven gyakoribb a jó egészség kívánása. A kettő együttes alkalmazására is van példa, így Szöllőssy János 1547-ben írott levelében, aki az üdvözlésben a latin formulát magyarítja: „...*szolgálatom ajánlásának utána*” –, de a búcsúzás már magyaros: „*Isten tartsa te kegyelmeteket egészségben, minden jóban.*”¹⁴ Szöllőssy levelében a címzés és a keltezés is magyar nyelvű: „*Vitézlő uraimnak király ő felsége kamarásinak adassék ez levél Posomban, urainak. (...) Ez levél kelt Jászóban, úr szine változása napján, anno 1547.*” Cziráky Balázs 1560. január 6-án kelt levelében újévi üdvözlést is küld magyar nyelven: „...*kívánom, hogy az Úristen engedje az újesztendőt tekegyelmeteknek minden jóval és jó szerencsével.*”¹⁵

Az állag leveleivel kapcsolatban mindjárt leszögezhetjük, hogy az adószedés körüli problémákkal, a végvárok ügyes-bajos dolgaival és a magánszemélyek segélykéréseivel találkozunk közöttük a leggyakrabban. Az iratok tartalmilag nem zárt műfajú alkotások, témáik csoportosítása nem egyszerű. Nagy a szóródás a levélírók társadalmi helyzetét illetően is, jelentős személyiségek és egyszerű deákok, szabad királyi városok és romlásra jutott jobbágyfalvak egyaránt szükségét érezték, hogy levelet küldjenek a kamarának.¹⁶

Nagy eltéréseket találni a levelek stílusának vizsgálatakor is. Ez függött, mint már mondtuk, a levélíró társadalmi helyzetétől, azon belül azután egyéniségétől, műveltségi állapotától is. Ha egy skálán ábrázolnánk ezt, annak egyik végpontján a szikár stílusú, csak a témára koncentrááló írások állnának, például egy kamarai adószedő beszámolója arról, miért nem tudta összegyűjteni az előirányzott adót. Ezeket nem hivatalos beadványoknak vagy magánügyiratoknak is nevezhetjük. A skálán elmozdulást jelent, ha a hivatalos tartalom mellett rövid híreket is közölnek

¹³ MNL OL E 41, 1560. nr. 5. 1560. jan. 21., Mátyásfalva. Pozsgay Mártonné Csontos (Czyonchos) Zsófia segélykérelme Péterváradai Balázs kamaraelnöknek.

¹⁴ MNL OL E 41, 1547. nr. 19. 1547. aug. 6., Jászó.

¹⁵ MNL OL E 41, 1560. nr. 1. 1560. jan. 7., Korlátókő. Cziráky Balázs jelentése bizonyos, a Korlátókői nemzetséget érintő szállományi ügy tárgyában.

¹⁶ A Litterae ad cameram exaratae bemutatása: NAGY–F. KISS 1995, 174–175. (A vonatkozó fejezetet Szűcs Jenő írta.)

más, fontosnak tartott hadi és társadalmi eseményekről, például a török katonák mozgásáról, lakodalmakról, járványokról stb. Ezeket hivatalos levélnek nevezhetjük, ám olvasásuk során az is kiderül, hogy a Magyar Kamara afféle hírközpontként is működött.

A skála túlsó végén viszont szívszorító leírásokat találunk, például a segélykérő levelekben, amelyek nem csupán tartalmilag, de stilisztikailag is eléggé közel állnak az érzelemgazdag magánlevelekhez.¹⁷ Lássunk ezek közül az emócióktól fűtött levelek közül két szép példát. Pilinyi (vagy Pelényi) Bálint így panaszkodik az 1552. szeptember 24-én, Füleken kelt levelében a Nógrád megyei tized behajtása körüli helyzetről. „... írtam vala az dézsma felől, hogy semmiképpen ki nem vehetem rajtok, mostan elmentek az pórok még az mely falukot én rakattam volt be, azt is el cséplették és az töröknek horták be, ilyen gazul cselekednek. Az bordézmát sem akarják ide megadni, az okkal akarják megtartani, hogy az török es megveszi rajtok, azért akarám kegyelmednek tuttára adni, hogy én félek az kisebbségtől ha kegyelmed tuttára nem adnám, de ha kegyelmed az urakkal szólna és kegyelmetek írna az murányi udvarbírónak, hogy adna valami segejtséget, lovagot vagy gyalogot, hadd dúlnának meg vagy két falut és fognák meg az pórokat, az többi ezen megrettenne és joh[?] kiszedhetnők köztök, mert Muránybul még ezeken kiszedhetnők, sok helyen nem az földesurak hírével atták az töröknek az szegény nép az dézsmát, és ezről vélem, hogy talám kiszedhetném. Továbbá ha az uraknak tetszenék, az hol az dézsmát immár beatták az bort az töröknek, jobb volna, hogy pénzt venenenek¹⁸ az borért, az pénzen bort találni, mert az pórt akármely erős hitre eskessük, mégis ugyan nem ad jót, hanem megvegyéti vízzel. Hírt kegyelmednek egyebet nem írhatok, hanem oda Eger fele mentenek vala több nap és az pórok kik onnat az török közül az táborból jöttek azt mongyák, hogy még az Isten akarattyából semmit nem tehet az török Egernek.”¹⁹

A levél jól mutatja a hadihelyzet és az adószedés összefüggéseit, a kamarai tisztviselő megoldási javaslatának kíméletlenségét, valamint a jobbágyok furfangos módszereit a fizetés elkerülésére. Egyúttal felhívja a figyelmet a katonaság borellátásának fontosságára – ezzel a kérdéssel gyakran találkozhatunk a kamarai levelezésben. A borhiányon segíteni kellett, még ha készpénzt is kellett adni érte.

¹⁷ A missilisek osztályozásáról lásd BAKÁCS 1966, 23.

¹⁸ Értsd: 'vinnénk'.

¹⁹ MNL OL E 41, 1552. nr. 107. 1552. szept. 24., Fülek (in oppido Phylek). Pilinyi (Pelyni) Bálint Kisserjényi Ferenc tanácsoshoz a Nógrád megyei tized begyűjtéséről és egyes helyeken a tized megtagadásáról.

A másik levél írója Likerka Johanna,²⁰ vingárti Horváth Gáspár özvegye. Ő Pétervárad Balázs tanácsostól kér segítséget, mégpedig a király által már jóváhagyott kegydíjának kifizetését: „...Megemlékezheték te kegyelmed arról miképen én nagy fáradsággal, téli időben és nagy külséggel királ ő felségit megkeresém és ott Posonban supplicálék ő felséginek ti kegyelmetek akaratiából és ti kegyelmetek segícígiivel, kire ő felsége énnekem kegyelmes választot tőne és ada levelet róla és az én dolgomat ti kegyelmetekre halasztá mert ti kegyelmetek is csak az ő felsége levelit kívánta. Azért meghidje ti kegyelmetek, hogy nem csak hogy 40 forintot adtam az levélért, de egy néhány száz forintot attam azzal, hogy el küldöttem az levélért és sokat fárattam írette. Azért mostan semmi hasznát nem vehetem az levélnek, mert ti kegyelmetek igen elfelejtkezett rólam, csak az úr Isten tudja, hogy miképen tartá meg az ő kegyelmességibül ez elmúlt nyáron pogán miatt, kirt[?] valami kevés morhácskám volt, mind zálagban hántam. Arra való kérést, hogy ti kegyelmetek nem hagy külség nélkül. Azért ti kegyelmetek énnekem nem adott ez esztendőben többet csak száz forint ára sőt Tokajból, igen jól láttya ti kegyelmetek, hogy mind mindszent napja mind szent Lucas napja elmúlt, mind az két terminus. Azért könyergék te kegyelmednek mint bizott uramnak és szerelmes apámnak és kírem te kegyelmedet, hogy ne hadjon, hanem az jövő ravásból hajcsa meg ti kegyelmetek mind az kétezer forintot énnekem, kivel én megválthassam az én morhácskámat és szolgálmat megelégethessen, és házamat eltarthassam, amíg az úr Istennek kellemetes leszen. Ugyan az úr Istenért is kírem te kegyelmedet, hogy ne hadjon, mert jól esmérem, hogy Isten után senkiben nincsen bizodal-mam, csak te kegyelmedben. Te kegyelmedtül jó választot várok, amivel lehet, te kegyelmed azzal segicsen, megfizeti az úr Isten te kegyelmednek, ha én meg nem szolgálhatom.”²¹

A két teljes terjedelmében közölt levél mint cseppben a tenger megmutatja a kamarának írott levelek irodalmi értékeit is, amelyek a hivatalos tartalomhoz illő fogalmazáson át-átütő személyes, közvetlen hangvétel feszültségéből adódnak. Ez a feszültség a legtöbbször bölcselkedő formulákban, mondatokban csapódik le. Befejezésül hadd idézzek néhányat.

²⁰ Habsburg Mária királyné egyik legkedvesebb udvarhölgye. Horváth Gáspár ajtónállómester Torna várát (és ezzel együtt Torna megye főispánságát) 1527. nov. 4-én kapta I. Ferdinándtól adományul, majd számos további birtokadományt is nyert, többek között Diód, Léta, Murány várát, Doboka és Torna vármegyei erdélyi birtokokat, Regécet, Tállyát. Halála után, 1546. január 20-án kelt oklevelében az uralkodó még azt is megengedte, hogy özvegye szabadon rendelkezessen volt férje ingatlanaival. Az évi 200 forint kegydíjról szóló döntés 1546. október 2-án kelt: ÖStA, HKA, Gb, Bd. 387 (1550–1551), fol. 22r.

²¹ MNL OL E 41, 1553. nr. 2. 1553. jan. 4., Torna vára.

Pilinyi Bálint a Nógrád megyei rovásadó behajtásának nehézségeiről tett jelentést 1552-ben. Az urak késlekednek, kevesebbet akarnak fizetni, mint korábban. A török hadjárat ezekben a napokban éri el a magyar vidékeket. A levél ezekkel a baljós szavakkal zárul: „...az mint az idő vajjon csak Isten tугya, kinek micsoda vajjon szívébe.”²²

Néhány évvel később, 1564-ben a Nógrádba érkező adószedő, aki azt a parancsot kapta, hogy mutassa be instrukcióját a főispánnak, az alispánoknak, a szolgabíráknak és a megyei nemeseknek, ezt már nem tudta megtenni, „...mert az egész vármegye török birtokában vajjon, az nemesek is szegények mind idestova elbujdostak, és soholt semmi rendtartások nincsen.”²³

Arra is tudunk példát, amikor a levél a mindenkit körülengő gyanú miatt nem jutott el a címzett kezébe. Pozsgay Mártonné levelét sógora azért nem kézbesítette a kamaraelnöknek, mert attól félt, hogy az valami rosszat állít róla: „Irtam vala nagyságodnak ez elmúlt időben egy levelet és egy jámbor sógorommal felkültem vala nagyságodnak, de nagyságodnak nem merte megadni, vélte, hiszem, hogy én valamit ő reája irtam nagyságodnak, de bizony én ő reája semmit nem irtam vala, hanem csak irtam vala nagyságodnak én nyomorúságomról...”²⁴

A Magyar Kamara munkáját hatásköri problémák is akadályozták. Erdőhegyi Miklós például igen rossz néven vette, hogy Hásságy Ferencet nem alá-, hanem mellérendelték adószedőnek: „...ő felségének és kegyelme-teknek hűséggel tartozzam és Hásády Ferenc éntőlem csüggjön inkább, hogynem mint én őtőle, mindazáltal miért hogy én te kegyelme-tekől csüggök, és kegyelme-tek által vajyok, erre kegyelme-tek oly gondot viseljen, hogy kegyelme-tek által énneköm authoritásom legyön az vármegye között és előttök.”²⁵

A viták általában indulatosan zajlottak, különösen, ha pénzről volt szó. Pécsi Márton Szentiványi Ferenc deák szemére lobbantja, hogy számadását ki kellett javítania, „...jöllehet nem tartoznám vele, hogy senki registrumát igazgatnám, annak felette még csak hogy jó szót es neki adnék, mert én számot vettem vele, tisztán és igazán mind ez pénzig, kit megbizonyítok az önnön tulajdon

²² MNL OL E 41, 1552. nr. 57. 1552. jún. 16., Piliny (Pelin). Pilinyi (Pelyni) Bálint Kisserjényi Ferenc kamarai tanácsoshoz.

²³ MNL OL E 41, 1564. nr. 3. 1564. jan. 10., Korpona. Ifjú (Iffy) Kristóf jelentése a Nógrád megyei dicáról.

²⁴ MNL OL E 41, 1560. nr. 5. 1560. jan. 21., Mátyásfalva (Motyova, Zólyom m.). Pozsgay Mártonné Csontos (Czyonthos) Zsófia segélykérelme Pétervárad Balázs kamaraelnökhöz.

²⁵ MNL OL E 41, 1559. nr. 15. 1559. máj. 9., Kehida (Kethyd). Erdőhegyi (Erdewhegy) Miklós jelentése a Zala és Somogy megyei dicáról.

keze írásával és pecsétimmal.” Amikor pedig Szentiványi elfelejt valamit, így becsmerli: „...ez kiment az éjjel nappal való részeg fejből.”²⁶

A töröktől fenyegetett vidékeken az adószedés megszervezése nagy körütekintést kívánt. Hosszútóti János nem vállalkozott egyedül a kockázatos utazásra, és a kamarától kért egy embert maga mellé: „...én az én kocsimon elhordozom azt az személyt, az kit kegyelmed aláküld, annak fölötte ahol oly félelmes helyünk leszön török miatt, lovat adok alája. (...) továbbá könyörgöttem vala te kegyelmednek, hogy az végvárakban az tisztartóknak mandatumot adna ti kegyelmetek hogy ahova ki nem mehetünk az falukra az török miatt, kíséretthenéjek bejönni az bírákat hozjánk.”²⁷

A fentiekben idézett levelek érzékletesen szemléltetik, hogy a sokak által egyhangúnak, unalmasnak tartott gazdasági levelezés milyen sokban hozzájárult általában a magyar nyelv, a különböző mesterségek szókincse, az üzleti nyelv, a jogi szaknyelv fejlődéséhez, természetesen az irodalmi nyelvet is ideértve. Nem is lehetett ez másképpen, hiszen nemcsak általában az írásbeliség, hanem a levelezés fő gerjesztője is az éppen a 16. század derekán élénkülő gazdasági-kereskedelmi tevékenység, amelynek következményeit egyre többen tapasztalhatták meg a Mohács utáni Magyar Királyság alattvalói közül is.

²⁶ MNL OL E 41, 1563. nr. 3. 1563. márc. 11., Bécs. Pécsi (Péchy) Márton panasza Szentiványi Ferenc ellen a szenci harmincad számadása miatt.

²⁷ MNL OL E 41, 1564. nr. 37. 1564. márc. 16., Kacorlak. Hosszútóti János dicator jelentése a Zala megyei dica kivetése körüli nehézségekről.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

MNL OL

E 41

Magyar Kamara Archívuma, Litterae ad Camera exaratae

ÖStA

HHStA

HKA

Gb

NÖK Proth.

HFU

Gedenkbücher

Niederösterreichische Kammer, Bücher

Szakirodalom

Középkori leveleink

Középkori leveleink (1541-ig). Szerk. HEGEDŰS Attila, PAPP Lajos. Budapest, 1991 (Régi Magyar Levéltár 1.).

BAK 2000

Bak Borbála: A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. *Fons* 7(2000), 1. sz., *A történeti források kiadásának módszertani kérdései. Az 1999. december 8-án tartott, Budapest Főváros Levéltára, Fons, Magyar Történelmi Társulat által szervezett Levéltári Nap előadásai*, 91–137.

BAKÁCS 1966

BAKÁCS István: A missilis. *Levéltári Közlemények* 37(1966), 17–31.

BERGER 1986

Albert BERGER: *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen* I–II. Bd. 1203–1570. Aus dem Nachlass hrsg. von Ernst WAGNER. Köln–Wien, 1986 (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens. Ergänzungsreihe zum Siebenbürgischen Archiv 11/I–II.).

EMSzT IX

Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. IX. *Megy–Op*. Anyagát gyűjt. SZABÓ T. Attila, főszerk. VÁMSZER Márta. Budapest–Kolozsvár, 1997.

- NAGY–F. KISS 1995   NAGY István – F. KISS Erzsébet: *A Magyar Kamara és egyéb kincstári szervek*. Budapest, 1995 (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I-9).
- SOLYMOSI 2011   SOLYMOSI László: Anyanyelv és jogi írásbeliség a középkori Magyarországon. *Történelmi Szemle* 53(2011), 479–501.
- SZENTPÉTERY 1930   SZENTPÉTERY Imre: *Magyar oklevéltan. A magyarországi középkori okleveles gyakorlat ismertetése*. Budapest, 1930 (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.).

Litterae ad Cameram exaratae. An die Ungarische Kammer geschriebene Briefe mit besonderer Rücksicht auf Briefe in ungarischer Sprache

Die überwiegende Mehrheit der an die Ungarische Kammer gerichteten Briefe wurde in Latein abgefasst, es gibt jedoch auch einige ungarisch- und deutschsprachigen Briefe. Die Arbeit sucht mit Hilfe ungarischsprachiger Beispiele eine Erklärung dafür, wie diese in die Sammlung gelangen konnten. Die Mehrheit von ihnen wurde wahrscheinlich nicht an die Ungarische Kammer adressiert, der ursprüngliche Empfänger (einer der Behörden des Hofes, meistens die Hofkammer) entschied sich jedoch nach Abwägung seiner Befugnisse, so die Briefe wurden weitergeleitet. In einigen Fällen ist es gelungen, die Motive der sich für ungarische Sprache entschieden Personen aufzudecken, sowie die Briefe im geschichtlichen Kontext zu analysieren und ihre in der Entwicklung der literarischen Sprache gespielte Rolle darzustellen.